

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ 1945

Γιὰ νὰ δώσουμε μιὰ εἰκόνα τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας μετὰ τὸ 1945, ὀφείλουμε νὰ λάβουμε ὑπόψη μας δύο σημαντικὰ γεγονότα, πὸν ρίχνουν φῶς στὶς ἐπιτεύξεις τῆς: τὸν Α΄ Παγκόσμιον πόλεμον, πὸν τῆς ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ τείνει σὲ μιὰ αὐτοσυνείδηση καὶ τὸν Β΄ Παγκόσμιον πόλεμον πὸν τῆς ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ χωρίσει σὲ μιὰ αὐτοέκφραση. Μόνο ἔτσι θὰ μπορέσουμε νὰ ποῦμε, πὸς ἢ γιὰ καιρὸ γνώμη μερικῶν ξένων κριτικῶν, καθὼς καὶ Ἑλλήνων, πὸς ἢ Ἑλληνικὴ λογοτεχνία εἶταν ἀμελητέα ἐκδήλωση, κάτι πὸν λογαριαζόνταν ὡς κοινὴ φωνὴ ἑνὸς εὐρωπαϊκοῦ ἐπαρχιακοῦ κέντρου, κλείνει στοὺς κόλπους τῆς τὸ ἀνεδαφικό. Ἡ Ἑλληνικὴ λογοτεχνία μπορεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 1900 νὰ ἔχει κάτι τὸ ἀκαταστάλακτον ἀπὸ τὸ 1900, ὅμως, ὡς τὸ 1922 οἱ Ἕλληνες ποιητὲς, θεατρικοὶ συγγραφεῖς (τοῦτοι λιγότερον), πεζογράφοι καὶ δοκιμιογράφοι (τοῦτοι περισσότερον), ἀγωνίστηκαν γιὰ νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸ χῶρον τῆς θεματογραφίας καὶ τῆς τυφλῆς μίμησης, εἰδικώτερα, ἀγωνίστηκαν γιὰ νὰ πάρει τὸ ἔργον τοὺς ἀξία σὲ βάθος, σὲ ὕψος καὶ πλάτος. Μ' ἄλλα λόγια ἡ τάση γιὰ οὐσιαστικὴ ἀναθεώρηση τῶν ἐκφραστικῶν μέσων — ἔργον, εἰδικώτερα γιὰ πρώτη φορὰ τῶν ἐκπροσώπων τῆς γενιᾶς τοῦ 1930 — πὸν μετὰ τὸ 1945 καθολικεύεται — χρωστάει τὴν ἀπαρχὴν τῆς στὶς κινήσεις τῶν ἐτῶν 1900-1922. Ὁ μελετητὴς τῆς Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας ὀφείλει νὰ ξέρει (ὅσον κι ἂν ἡ γλῶσσα ὅπου αὐτὴ εἶναι γραμμένη στενεύει ξωτικὰ τὸ ἀποτέλεσμά τῆς) πὸς σὰν κίνηση δὲν διαφέρει ἀπὸ τὶς ἄλλες εὐρωπαϊκὲς, πέρα ἀπὸ τὴν εἰδικὴν τῆς, ἐθνικὴν ἀποστολὴν. Μόνο ἔτσι — ὁ μελετητὴς — φτάνει στὸ συμπέρασμα πὸς κι αὐτὴ ἡ λογοτεχνία εἶναι μέρος, οὐσιαστικόν, τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ μάλιστα (μετὰ τὸ 1945 — ὅποτε ἓνας Καζαντζάκης πέρασε τὰ ὄριά τῆς —) ἰσότιμον. Ὁ Ἕλληνας λογοτέχνης πρὶν καὶ μετὰ τὸ 1945 ζεῖ μὲ τὸν δικόν του τρόπο, τὸν ἐθνικὰ δικόν του τρόπο, κι ἀνάλογα μὲ τὶς δυνάμεις του πλησιάζει, μὲ ἐπίγνωση θέματα τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης, πὸν δυναστεύουν τὸ σύγχρονον ἄνθρωπον. Δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ δοῦμε τὴν κίνησίν τοὺς ἐσωτερικὰ.

Ὁ Ἕλληνας ποιητὴς, μετὰ τὸ 1945 χωρεῖ σὲ δημιουργία (μιλάμε γιὰ ἐπιτεύξεις κι ὄχι γι' ἀτλοῦς πειραματισμοὺς — αὐτοὶ ὑπάρχουν σ' ὅλες τὶς λογοτεχνίαι:) κάτω ἀπὸ μιὰ βαθειὰ γνώση τοῦ τι πρόσφεραν στὸν ποιητικὸν χῶρον οἱ φωνῆς τῶν Μαλλαμέ — Βαλερύ, τῶν Μπρετόν — Ἐλύαρ καὶ Ἀραγκόν, τῶν Λόρκα, Πάουντ καὶ Τ.Σ. Ἐλιοτ. Κυριώτερα χωρεῖ σὲ μιὰ αὐτοέκφραση — μετὰ τὴν πρὸ τοῦ 1945 αὐτοσυνεί-

δηση—μέ πλήρη γνώση πώς ὁ ὑπερρεαλισμὸς στάθηκε τὸ μοιραῖο ἀποτέλεσμα τῆς λογικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ XIX αἰῶνα, δηλαδὴ τῶν κινήσεων ποὺ σχολαστικὰ προετοίμασαν τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο. Καὶ τὴν ὥραν τοῦ κάθε ἀπολογισμοῦ του, δὲν ξεχνάει πὼς αὐτὸ τὸ ποιητικὸ κίνημα δὲν εἶταν παρὰ μιὰ ἀνταρσία ἐναντίον τοῦ παραδεδεγμένου (σωστοῦ, λογικοῦ, ὠραίου) στὴ ζωὴ, στὴν κοινωνία, στὴν φιλοσοφία καὶ στὴν τέχνη ποὺ ὡς στοιχεῖα δὲν ἀπότρεψαν τὴν ἀναταραχὴ. Ὡστόσο ἂν στὴν Εὐρώπῃ αὐτὴ ἡ ἀνταρσία ὠδήγησε σ' ἐξτρεμιστικὲς λύσεις (ἀφορμὴ τὸ ἀπὸ καιρὸ κατασταλλαγμένο τῆς ζωῆς) τὸν Ἑλληνικὸ χῶρο—χῶρο μ' ἔντονο χρῶμα, ὅπου μερικὰ ὀνόματα βάραιναν εἰδικὰ (Κάλβος, Σολωμός, Παλαμᾶς, Σικελιανός, Καβάφης, Σεφέρης, Ἐλύτης)—ὁ ἐξτρεμισμὸς δὲν βρῆκε μεγάλο ἔδαφος. Ἔτσι ὁ Ἕλληνας ποιητὴς μετὰ τὸ 1945 πέρασε ἀθόρυβα στὸ χῶρο τῆς αὐτοέκφρασης, ἐντελῶς φυσιολογικά, ἐντελῶς συγχρονισμένα, ἔχοντας ὡς ὁδηγὸ τὸν βαθειὰ διατηρημένο—ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ μεσοπόλεμου—ἑλληνικὸ χαρακτῆρα τοῦ τόπου του. Αὐτοῦ τοῦ τόπου, μετὰ τὸ 1945 κύριο στοιχεῖο εἶναι: ὁ ἀγνὸς λυρισμὸς, φανερὸς σ' ὅλη τὴν νεωτεριστικὴ μορφή τῆς ἔκφρασης. Κι αὐτὸ ἐνάντια σ' ὅσους ἰσχυρίστηκαν—μέ βάση μερικὰ στενὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα—πὼς ἡ ἑλληνικὴ ποίηση εἶναι ἡ ἀπλὴ μίμηση ξένων φωνῶν, δηλαδὴ καθ' ὅλα ξένη κίνηση πρὸς ἐκείνη ποὺ χαρακτηρίζει τὴν Ἑλληνικὴ πνευματικὴ ζωὴ.

Σὲ μιὰ λογοτεχνία—ὅπως ἡ Ἑλληνικὴ—τὰ εἶδη ἀλληλοεπηρεάζονται. Ἔτσι τὴν ἀπὸ τὸ στάδιο τῆς αὐτοσυνείδησης πρὸς τὸ στάδιο τῆς αὐτοέκφρασης πορεία τοῦ ποιητικοῦ λόγου τὴν συναντοῦμε, μετὰ τὸ 1945 καὶ στὸν πεζὸ λόγο (διήγημα, νουβέλλα, μυθιστόρημα). Κι ἐδῶ τὸ προπαρασκευαστικὸ εἶναι φανερό. Ὡς τὰ 1922 προσπάθεια ἀπομάκρυνσις, ἀπὸ τὴν ἠθογραφίαν καὶ ζῆλος γιὰ μιὰ αὐτοέρευνα τοῦ χώρου. Ἡ Ἑλληνικὴ πεζογραφία γνώρισε τὰ μεγάλα πρότυπα τῆς Εὐρωπαϊκῆς κοινότητος· πῆρε ἀπ' αὐτὰ ὅ,τι στοιχεῖα συνταιριάζονταν μέ τὰ δικά της καὶ χώρησε σὲ αὐτοεξετάσεις. Ἀπὸ τὴν κοινωνικότητα ἐνὸς Μπαλζάκ, στὴ νατουραλιστικὴ διάθεση ἐνὸς Ζολᾶ, καὶ ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴ ἔρευνα ἐνὸς Μπουρζὲ στὴν ἀνατομία ἐνὸς Προύστ. Τὸ βάθος ἐνὸς Ντοστογιεύσκυ πληρώθηκε μέ τὴν ἐνδοσκοπία ἐνὸς Τζούς καὶ ἡ κοινωνικὴ βυθομέτρηση ἐνὸς Γκάλσγουερθυ βρῆκε τὴν ἀναπλήρωσή της μέ τὸν προβληματισμὸ ἐνὸς Κάφκα καὶ ἐνὸς Καμύ. Ὁ χρόνος, τὸ ἄτομο, ἡ μοιραία ὥρα του ναὶ καὶ ὄχι, ἡ ἴδια ἡ θέση τῆς ὑπαρξῆς μέσα στὴν κινητικότητα τῆς ἀλλοπρόσαλλης ἡμέρας ποὺ ἀκολούθησε τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον (ὅπου ἡ συμβολὴ τοῦ Ἕλληνα στὴν κοινὴ ὑπόθεση δέχτηκε τὸ μοιραῖο χτύπημα μιᾶς διπλῆς κατοχῆς μ' ὅλα τὰ ἐπακόλουθά της), ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν στὸν

“Ελληνα πεζογράφου, μετὰ τὸ 1945 νὰ ταιριάσει τὴν πείρα τοῦ χτὲς — ἔργο τῆς γενιᾶς τοῦ 1930—μὲ τὴν σημερινή. Μπορεῖ ἡ φωνὴ ἑνὸς Καζαντζάκη—ἡ μόνη μὴ τεχνικὴ φωνή—νὰ ξεπέρασε, χάρις στὸν πρωτογονισμό καὶ στὸν πανθεισμό της, τὰ ἑλληνικὰ ὄρια, ὡστόσο κι ἄλλες —ἐκπροσώπων τῆς γενιᾶς τοῦ 1930 καὶ ἐκπροσώπων τῆς γενιᾶς τοῦ 1940—περιμένουν τὴν ὥρα τους. Ὁ προβληματισμὸς πάνω στὸ κοινωνικό, στὸ φιλοσοφικό καὶ στὸ καλλιτεχνικό στοιχεῖο εἶναι φανερός. Τὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ σημειώματος δὲν ἐπιτρέπουν ἀναφορὰς σὲ παραδείγματα. Γενικά—μὲ βάση τὴν πρὸς τὸν χῶρο τῆς αὐτοσυνείδησης πορεία τῶν πρὸ τοῦ 1945 πεζογράφων (προδρομικὴ ἐκείνων ποὺ κινήθηκαν στὰ πλαίσια τοῦ 1900-1922 καὶ οὐσιαστικὴ ἐκείνων ποὺ κινήθηκαν στὰ πλαίσια 1922-1930), οἱ μετὰ τὸ 1945 Ἕλληνες πεζογράφοι (νεώτεροι καὶ κάπως παλαιότεροι) τείνουν, πλέον, σὲ μιὰ σταθεροποίηση τῆς αὐτοέκφρασής τους, ποὺ τὰ κύρια στοιχεῖα της ἀντλοῦνται ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου μὲ τάση νὰ συνυφανθοῦν αὐτὲς μὲ ἐκεῖνες τοῦ καθόλου εὐρωπαϊκοῦ χώρου.

Βέβαια ἴδια ἀνάπτυξη δὲν παρουσιάζει ὁ θεατρικὸς λόγος μετὰ τὸ 1945. Ἡ ὄλη του διαγραφὴ — ἔργο νεωτέρων συγγραφέων — ἔχει πάνω του τὸ πειραματικό· αὐτὸ τὸ πειραματικὸ ὅμως μπορεῖ νὰ λογαριαστεῖ στὸ ἐνεργητικό του, ἔστω κι ἂν ἀκόμα δὲν ἔχει ξεκαθαρίσει τὴ θέση του ἔναντι τῶν στοιχείων ποὺ φέρνουν ἕνας Σάρτρο, ἕνας Ἀνούϊγ, ἕνας Οὐίλιαμς, ἕνας Μύλλερ, ἕνας Ἰονέσκο ἢ ἕνας Πίντερ.

Ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἡ ὑπεροχὴ εἶναι καταφανὴς εἶναι ὁ χῶρος τοῦ δοκιμίου. Πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 1945 ὁ Ἕλληνας δοκιμιογράφος πέρασε ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ ἀφορισμοῦ στὸ χῶρο τῆς αὐτοέρευνας. Σήμερα βλέπει σὲ βάθος κι ὄχι σὲ ἐπιφάνεια. Τὰ πάντα, μετὰ τὸ 1945, ἐξετάζονται ὄχι ὡς ἀπλὲς κινήσεις, ἀλλὰ ὡς οὐσιαστικὰ ἐπιτεύγματα. Τὸ καθαρὰ φιλολογικὸ κίνητρο ἔχει παραχωρήσει τὴ θέση του στὸ οὐσιαστικὸ κοινωνικό. Τὸ συγκεντρωμένο ὑλικὸ ἐπιτρέπει, πλέον, μιὰ σὲ οὐσιαστικὴ τομὴ ἐξέταση τοῦ κατὰ πόσο τὸ ἔντονο τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ζωῆς βρίσκει τὴν δικαίωση του, ἔτσι ὅπως μορφοποιεῖται ποιητικά, θεατρικά, πεζογραφικά. Ἄν τὸν πρὸ τοῦ 1945 κριτικὸ τὸν διέκρινε ἢ διάθεση πρὸς μιὰ δικαιολογία τοῦ φαινομένου τέχνης, τὸν μετὰ τοῦ 1945 τὸν διακρίνει ἢ πίστη πρὸς μιὰ σύγκρισι, πρὸς ἕναν καταμερισμὸ τῶν εὐθυνῶν.

Ἔτσι, μέσα ἀπὸ τὶς γενικὲς αὐτὲς διαγραφές, μπορούμε νὰ ποῦμε, πὼς ἡ Ἑλληνικὴ λογοτεχνία, μετὰ τὸ 1945 καθὼς κινεῖται μὲ διάθεση ἑνὸς ἔντονου προβληματισμοῦ, μπορεῖ νὰ διεκδικήσει ἄφοβα, μιὰ πρώτη θέση. Κι αὐτὸ χωρὶς νὰ παραβλέπουμε τοὺς σκληροὺς καὶ καθόλου εὐνοϊκοὺς ὄρους τῆς ζωῆς τοῦ Ἕλληνα λογοτέχνη, σ’ ὥρα ποὺ σημαντικὴ εἶναι ἡ συμμετοχὴ του στὴν τεράστια κινητικότητα τῆς ἐποχῆς.